

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृश्नि॑र्धर्म॒धुगा॑सीत्। सर्जी॑षेणाजीवत्। तै॑ऽब्रुवन्। कस्मै॑ नु स॒त्रमा॑स्महे। यै॑ऽस्या ओष॑धीर्न ज॒नया॑म॒ इति॑। ते दि॒वो वृष्टि॑मसृजन्त। याव॑न्तः स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑न्तीरोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः पि॒तरौ वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां॑ ज॒ग्ध्वा रु॒प्यन्त्यै॑त्। तै॑ऽब्रुवन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑। व॒यं भा॑ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॑ इति॑ पि॒तरौऽब्रुवन्। किं वो॑ भा॒ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व नोऽप्य॑स्त्वि॒त्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑ ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै त ओष॑धीर॒स्वद॑यन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॒पावा॑सृजन्। इ॒दं नो॑ ह॒व्यं प्र॑दा॒पये॑ति। सौ॑ऽब्रवी॒द्वरं॑ वृ॒षे। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तं न दो॑हन्। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रा॒णीति॑। तस्मा॑द्व॒त्सं जा॒तं दश॑ रात्रीर्न दु॑हन्ति। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रति। वा॒रेवृ॒त॒ः ह्य॑स्य। तस्मा॑द्व॒त्सं स॑ः सृष्ट॒ध॒य॑ः रु॒द्रो घा॑तु॒कः। अति॑ हि स॒न्धान्ध॑रति॥३॥

अलि॒म्पन्वे॒द घा॑तु॒क ए॒कं चा॑॥

[१]

प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। तं प्र॒जा अ॒न्व॑सृज्यन्त। तम॑भा॒ग उ॒पा॑स्त। सौ॑ऽस्य प्र॒जाभि॑र॒पा॑क्रामत्। तम॑व॒रुरु॑त्समा॒नोऽन्वै॑त्। तम॑व॒रुधं॑ नाश॑क्रोत्। स तपो॑ऽतप्यत। सौ॑ऽग्निरु॒पा॑र॒म॒ताता॑पि॒ वै स्य॑ प्र॒जाप॑तिरिति॑। स र॒राटा॑दुद॒मृष्ट॑॥४॥

तद॒घृत॑म॒भवत्। तस्मा॑द्यस्य॑ दक्षि॒णतः॑ केशा॒ उन्मृ॑ष्टाः। ता॒ज्यै॒ष्ठल॑क्ष्मी प्रा॒जाप॑त्येत्याहुः। यद्रा॒टादु॑द॒मृष्ट॑। तस्मा॑द्रा॒टे केशा॑ न स॑न्ति। तद॒ग्नौ प्रा॑गृ॒ह्णात्। तद्वि॑चि॒कि॒त्स॑त्। जुह॒वा॒नी(३) मा॑ हौषा(३)मिति॑। तद्वि॑चि॒कि॒त्सायै॑ जन्म॑। य ए॒वं वि॒द्वान् वि॑चि॒कि॒त्स॑ति॥५॥

व॒सी॒य ए॒व चै॑तयते। तं वा॒ग॒भ्य॑वदद्बु॒हुधी॑ति। सौ॑ऽब्रवीत्। कस्त्व॑म॒सीति॑। स्वै॒व ते वा॑गित्य॑ब्रवीत्। सौ॑ऽजुहो॒त्स्वा॑हेति॑। तत्स्वा॑हाका॒रस्य॑ जन्म॑। य ए॒व॒ऽस्वा॑हाका॒रस्य॑ जन्म॑ वेद॑। क॒रोति॑ स्वाहाका॒रेण॑ वी॒र्य॑म॒। यस्यै॒वं वि॒दुषः॑ स्वाहाका॒रेण॑ जुह॑ति॥६॥

भो॒गा॒यै॒वास्य॑ हु॒तं भ॑वति। तस्या॒ आहु॑त्यै॒ पुरु॑षमसृजत। द्वितीय॑मजुहोत्। सोऽश्व॑म॒सृज॑त। तृतीय॑मजुहोत्। स गाम॑सृजत। चतुर्थ॑मजुहोत्। सोऽर्वि॑मसृजत। पञ्चम॑मजुहोत्।

सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरविभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्रोतीति। स प्रजापतिं पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात् इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौषीः। उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ होष्यन्तीति। सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्। तस्मादग्नये सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्। उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते। अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यथसायं जुहोति॥१०॥

प्रेव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्। तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते सूर्येऽग्निहोत्रं जुहति॥११॥

प्रेव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्। अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसतः। यस्तयोरन्यं राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावाऽऽदित्यः सायं प्र विशति। तस्मादग्निर्दूरात्तक्तं ददशे। उभे हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्धूम एवाग्नेर्दिवा ददशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय वृश्चेत। यथसूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः। तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदं दधाति। अग्निर्ज्योतिरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै प्र जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता अस्यां प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यदुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्।

यथाऽतिथये प्रद्रुताय शून्यायावस्थायाहार्यः हरन्ति। तादृगेव तत्। काऽऽह ततस्तद्वतीत्याहुः। यत्स न वेद। यस्मै तद्धरन्तीति। तस्माद्यदौषसं जुहोति। तदेव सम्प्रति। अथो यथा प्रार्थमौषसं परिवेवैष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिकिञ्चति जुह्वत्यजाममृजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति सम्पद्यते हूयते स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥—————[२]

रुद्रो वा एषः। यदग्निः। पत्नी स्थाली। यन्मध्येऽग्नेरधिश्रयेत्। रुद्राय पत्नीमपि दध्यात्। प्रमार्युका स्यात्। उदीचोऽङ्गारान्निरूह्याधि श्रयति। पत्नियै गोपीथाय। व्यन्तान्करोति। तथा पत्युप्रमार्युका भवति॥१६॥

घर्मो वा एषोऽशान्तः। अहरहः प्र वृज्यते। यदग्निहोत्रम्। प्रतिषिञ्चेत्पशुकामस्य। शान्तमिव हि पशव्यम्। न प्रतिषिञ्चेद्ब्रह्मवर्चसकामस्य। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो खलु। प्रतिषिच्यमेव। यत्प्रतिषिञ्चति॥१७॥

तत्पशव्यम्। यज्जुहोति। तद्ब्रह्मवर्चसि। उभयमेवाकः। प्रच्युतं वा एतदस्माल्लोकात्। अगतं देवलोक्म्। यच्छ्रुतं हविरनभिघारितम्। अग्निं द्योतयति। अभ्येवैनद्धारयति। अथो देवत्रैवैनद्गमयति॥१८॥

पर्याग्निं करोति। रक्षसामपहत्यै। त्रिः पर्याग्निं करोति। त्र्यावृद्धिं यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। यत्प्राचीनमुद्वासयति। यजमानं शुचाऽर्पयेत्। यदक्षिणा। पितुर्देवत्यं स्यात्। यत्प्रत्यक्॥१९॥

पत्नीं शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनमुद्वासयति। एषा वै देवमनुष्याणां शान्ता दिक्। तामेवैनदनुद्वासयति शान्त्यै। वर्त्म करोति। यज्ञस्य सन्तत्यै। निष्टपति। उपैव तथस्तृणाति। चतुरुन्नयति। चतुष्पादः पशवः॥२०॥

पशून्नेवाव रुन्धे। सर्वान्पूर्णानुन्नयति। सर्वे हि पुण्यां राद्धाः। अनूच उन्नयति। प्रजायां अनूचीनत्वाय। अनूच्येवास्यं प्रजाऽर्धुका भवति। सम्मृशति व्यावृत्त्यै। नाहोऽप्यनुप सादयेत्। यदहोऽप्यनुपसादयेत्। यथाऽन्यस्मा उपनिधाय॥२१॥

अन्यस्मै प्रयच्छति। तादृगेव तत्। आऽस्मै वृश्चेत। यदेव गार्हपत्येऽधि श्रयति। तेन गार्हपत्यं प्रीणाति। अग्निरबिभेत्। आहुतयो माऽत्यैष्यन्तीति। स एतां समिधमपश्यत्। तामाऽधत्त। ततो वा अग्नावाहुतयोऽग्नियन्त॥२२॥

यदेन॑ समयच्छत्। तत्समिधः समित्वम्। समिधमा दधाति। समेवैनं यच्छति।
आहुतीनां धृत्यै। अथो अग्निहोत्रमेवेध्ववत्करोति। आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यदेका॑ समिधमाधाय द्वे आहुती जुहोति। अथ कस्या॑ समिधिं द्वितीयामाहुतिं
जुहोतीति॥२३॥

यद्वे समिधावा दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एका॑ समिधमाधाय। यजुषा-
ऽन्यामाहुतिं जुहोति। उभे एव समिद्वती आहुती जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
आदीप्तायां जुहोति। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो यथाऽतिथिं ज्योतिष्कृत्वा परि
वेवैष्टि। तादृगेव तत्। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाचतुष्पादमति। अथो द्विपद्येव
चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति॥२४॥

भवति प्रतिष्ठितिं गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायान्निधयेति तच्चत्वारि च॥ [३]

उत्तरावतीं वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः।
यं कामयेत् वसीयान्स्थ्यादिति। कनीयस्तस्य पूर्व॑ हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा
उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥२५॥

यस्यैवं जुहति। भवत्येव। यं कामयेत् पापीयान्स्थ्यादिति। भूयस्तस्य पूर्व॑ हुत्वा।
उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्।
यस्यैवं जुहति। परैव भवति॥२६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवैनं
करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा अग्निहोत्रस्य
स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥२७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वामाहुतिं जुहोति। यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति। अथो
भ्रातृव्यमेवास्वाऽति क्रामति। अवाचीन॑ सायमुपमाष्टि। रेत एव तदधाति। ऊर्ध्वं प्रातः।
प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। चतुरुन्नयति॥२८॥

द्विर्जुहोति। अथ कं द्वे आहुती भवत इति। अग्नौ वैश्वानर इति ब्रूयात्। एष वा
अग्निवैश्वानरः। यद्वाह्मणः। हुत्वा द्विः प्राश्नाति। अग्नावेव वैश्वानरे द्वे आहुती जुहोति।
द्विर्जुहोति। द्विर्निमाष्टि। द्विः प्राश्नाति॥२९॥

षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति ब्रूयात्। यद्यजुषा जुहोति। तदैन्द्राग्रम्। यत्तूष्णीम्। तत्प्राजापत्यम्॥३०॥

यन्निर्माष्टि। तदोषधीनाम्। यद्वितीयम्। तत्पितृणाम्। यत्प्राश्नाति। तद्गर्भाणाम्। तस्माद्गर्भा अनंश्नन्तो वर्धन्ते। यदाचामति। तन्मनुष्याणाम्। उदङ्घर्यावृत्याचामति॥३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णेनेक्ति शुद्धौ। निष्टपति स्वगाकृत्यै। उद्दिशति। सप्तर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते। तस्माद्दक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः। अथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते। हुत्वोप समिन्धे॥३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धौ। न बर्हिरनु प्र हरेत्। असङ्स्थितो वा एष यज्ञः। यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य सन्तत्यै। अपो नि नयति। अवभृथस्यैव रूपमकः॥३३॥

अभवन्वृत्ति जुहुयात्रयति माष्टि द्विः प्राश्नाति प्राजापत्यमाचामतीत्येऽकः॥ [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं प्रायणमग्निहोत्रमिति। वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्। अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीध्रम्। द्यौर्हविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्ष्णयः। ओषधयो बर्हिः॥३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वंगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति। यत्स्यायं जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा। यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं सर्वस्यैव संमवदायाजुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्ति। यत्स्यायं जुहोति। रात्रिया एव तद्धुताद्याय॥३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः पर्यसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्येव भवति। पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै पशूनं रुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि। इन्द्रियाव्येव भवति। युवाग्वामां ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः। भागधेयेनैवास्मै सजातानं रुन्धे। ग्राम्येव भवति। अयंज्ञो वा एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः। उपरीं व हरति। अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः। द्विर्जुहोति। व्यक्षरं बृहत्। बृहत् एष वर्णः। अग्निहोत्रमेव तथ्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्। उन्नीयोपं सादयति। पृथिवीमेव प्रीणाति। होष्यन्नुपसादयति। अन्तरिक्षमेव प्रीणाति। हुत्वोपं सादयति। दिवंमेव प्रीणाति। एता वा अग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्। यो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितं होतां ब्रह्माणं वषट्कारं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। प्राणो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितम्। अपानः प्रत्याश्रावितम्। मनो होता। चक्षुर्ब्रह्मा। निमेषो वषट्कारः॥४२॥

य एवं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। सायं यावानंश्च वै देवाः प्रातर्यावाणश्चाग्निहोत्रिणो गृहमागच्छन्ति। तान् यन्न तर्पयेत्। प्रजयाऽस्य पशुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृप्ता एनं प्रजयां पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः सायं यावभिरिति सायं सम्मृशति। सजूर्देवैः प्रातर्यावभिरिति प्रातः। ये चैव देवाः सायं यावानो ये च प्रातर्यावाणः॥४३॥

तानेवोभयाऽस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजयां पशुभिस्तर्पयन्ति। अरुणो ह स्माहौपवेशिः। अग्निहोत्र एवाहं सायं प्रातर्वज्रं भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि। तस्मान्मत्पापीयांसो भ्रातृव्या इति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समिधं सप्तमी। सप्तपदा शक्रो। शाक्रो वज्रः। अग्निहोत्र एव तथ्सायं प्रातर्वज्रं यजमानो भ्रातृव्याय प्र हरति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति॥४४॥

बृहिः प्रातरहुताद्यां जायते रुन्धेऽसामा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्योपसदो वषट्कारं प्रातर्यावाणो वज्रस्त्रिणि च॥

प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वन्मे जायेतेति। सौऽजुहोत्। तस्याऽऽत्मन्वदजायत। अग्निर्वायुरादित्यः। तैऽब्रुवन्। प्रजापतिरहौषीदात्मन्वन्मे जायेतेति। तस्य वयमजनिष्महि। जायतान् आत्मन्वदिति तैऽजुहवुः। प्राणानामग्निः। तनुवै वायुः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै पर्याप्तिं व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते प्रजापतिं प्रश्नमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो नौ जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति। तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एवं वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति। यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववान्। तेन त्वां प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सौऽन्यदालम्ब्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरभिभेत्। सौऽमुमादित्यमात्मनो निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्मर्यावर्तत। ततो वै स मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं वेद। तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उतैकाहमुत ब्रह्म न जुहति। हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निमवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौद्रं गवि। वायव्यमुपसृष्टम्। आश्विनं दुह्यमानम्। सौम्यं दुग्धम्। वारुणमधि श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः। पौष्णमुदन्तम्। सारस्वतं विष्यन्दमानम्। मैत्रं शरः। धातुरुद्धांसितम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः प्र क्रान्तम्। द्यावापृथिव्यं ह्रियमाणम्। ऐन्द्राग्रमुपसन्नम्। अग्नेः पूर्वाऽऽहुतिः। प्रजापतेरुत्तरा। ऐन्द्रं हुतम्॥५०॥

उद्धांसितं सप्त च॥ [७]

दक्षिणत उपं सृजति। पितृलोकमेव तेन जयति। प्राचीमा वर्तयति। देवलोकमेव तेन जयति। उदीचीमावृत्य दोग्धि। मनुष्यलोकमेव तेन जयति। पूर्वा दुह्याञ्छेष्टस्य

ज्यैष्ठिनेयस्य। यो वा ग॒तश्रीः स्यात्। अप॑रौ दु॒ह्यात्कनिष्ठ॑स्य कानिष्ठिनेयस्य। यो वा
बुभू॑षेत्॥५१॥

न सं म॑शति। पा॒पव॑स्यसस्य व्यावृ॑त्यै। वा॒यव्यं॑ वा ए॒तदु॑पसृष्टम्। आ॒श्विनं
दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्रं दु॑ग्धम्। अ॒र्य॒म्ण उ॑द्वा॒स्यमा॑नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नीयमानम्। बृह॑स्पतेरुन्नीतम्।
स॒वितुः॑ प्र॒क्रान्त॑म्। द्या॒वापृ॑थि॒व्यं ह्रि॑यमाणम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प सादितम्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति। यो॑ऽग्नि॒होत्रं॑ जुहोति। यथा
खलु॑ वै धे॒नुं ती॑र्थे त॒र्पय॑ति। ए॒वम॑ग्नि॒होत्री॑ यज॑मानं त॒र्पय॑ति। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
सु॒वर्गं॑ लो॒कं जा॑नाति। पश्य॑ति पु॒त्रम्। पश्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते।
यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒होत्रं॑ जुह॑ति। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणायते द्वे च॥

[८]

त्रयो॑ वै प्रै॒यमे॑धा आ॑सन्। तेषां॑ त्रिरे॒कोऽग्नि॒होत्रम॑जुहोत्। द्विरे॒कः। स॒कृदे॒कः। तेषां॑
यस्त्रि॑रजु॒होत्। स ऋ॒चाऽजु॑होत्। यो द्विः। स यजु॑षा। यः स॒कृत्। स तू॒ष्णीम्॥५४॥

यश्च॑ यजु॒षाऽजु॑होद्यश्च॑ तू॒ष्णीम्। तावु॑भावा॑र्धुताम्। तस्मा॑द्यजु॒षाऽऽहु॑तिः पूर्वा॑ होत॒व्या।
तू॒ष्णीमु॑त्तरा। उ॒भे ए॒वर्धी॑ अव॑ रुन्धे। अ॒ग्निज्योति॑ज्योति॒रग्निः॑ स्वाहेति॑ सा॒यं जु॑होति। रे॒तं
ए॒व तद॑धाति। सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑ सूर्यः॑ स्वाहेति॑ प्रा॒तः। रे॒तं ए॒व हि॑तं प्र॒ज॒नय॑ति। रे॒तो
वा ए॒तस्य॑ हि॒तं न प्र॑ जायते॥५५॥

यस्या॑ग्नि॒होत्रम॑हु॒तं सूर्यो॑ऽभ्यु॒देति॑। यद्य॑न्ते स्यात्। उ॒न्नीय॑ प्रा॒दु॒दाद्र॑वेत्। स
उ॒पसा॑द्यातमि॒तोरा॑सीत्। स य॒दा ताम्ये॑त्। अथ॑ भूः स्वाहेति॑ जुहुयात्। प्र॒जाप॑तिर्वै भू॒तः।
तमे॒वोपा॑सरत्। स ए॒वैनं॑ तत् उ॒न्नय॑ति। ना॒र्तिमा॑र्च्छति॒ यज॑मानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥

[९]

यद॑ग्निमु॒द्धर॑ति। वस॑वस्तर्ह्यग्निः। तस्मि॒न् यस्य॑ तथै॒विधे॑ जुह॑ति। वसु॑ष्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्रं॑
हु॒तं भ॑वति। नि॒र्हितो॑ धू॒पाय॑ञ्छेते। रु॒द्रास्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मि॒न् यस्य॑ तथै॒विधे॑ जुह॑ति।
रु॒द्रेष्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्रं॑ हु॒तं भ॑वति। प्र॒थममि॑धम॒र्चिरा॑ ल॒भते। आ॒दित्या॑स्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मि॒न् यस्य॑ तथै॒विधे॑ जुह॑ति। आ॒दित्येष्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्रं॑ हु॒तं भ॑वति। सर्व॑ ए॒व सर्व॑श
इ॒ध्म आ॒दीप्तो॑ भवति। वि॒श्वे दे॒वास्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मि॒न् यस्य॑ तथै॒विधे॑ जुह॑ति। वि॒श्वेष्वे॒वास्या॑

देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरूपावैति लोहिनीकैव भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुह्वति। इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदेति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुह्वति। प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुह्वति। ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वादित्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

अदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निर्हितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ)॥ [१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिञ्चति। अग्निनाऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य। नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥ [११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उत्तरावन्ती ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वद्रोद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतं त्वां सत्येनेकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रेव तेनं पशून्व यन्निमाष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः षष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥